

(1880) ville have givet adskillige udsagn et bredere perspektiv, og folketællingerne kunne ligeledes med fordel have været udnyttet (jfr. s. 26 f. og 307).

»Bønder, skole og demokrati« er godt skrevet, og forfatterens engagement i emnet skinner hyppigt igennem. Ikke mindst konklusionen er formet med sympati og indlevelse og sproglig oplagthed. Gunhild Nissen har gudskelov sat sig ud over den tradition, der går ud på, at disputatser kun skrives for fagfæller! Sympatien er med den del af befolkningen, der i denne periode banede sig vej frem til ligestilling med de hidtidige magthavere, men den kan blive til indignation, når kortsynede erhvervsinteresser forsøger at forringe skolens muligheder for at give børnene de nødvendige kundskaber, og særlig når de svageste, tjenestedrengene, rammes (jfr. s. 195 f., 218 ff., 302 ff. og 335 ff.). Men kunne der ikke også, når man i adresser og på anden vis hævdede, at det var vigtigt at børn fra fattige hjem lærte kreaturpasning, være tale om en vis realistisk opfattelse af forholdene. Man måtte dog se frem til, at disse børn efter konfirmationen overvejende skulle beskæftiges i landbruget, for som det rigtigt understreges allerede i indledningen: »landboerne . . . i almindelighed kunne tænke frem på deres børns voksenliv som noget, der ville ligne deres eget« (s. 12).

Denne bog er efter min mening et af de mest inspirerende bidrag til udforskningen af nyere dansk historie i de senere år. Gunhild Nissen har lagt målet for sin undersøgelse længere ud, end man ofte oplever det, og det er i det perspektiv, de her fremførte indvendinger skal ses. Med en indleven i landbosamfundet i slutningen af forrige århundrede er det lykkedes at komme bagom periodens ydre kampe og dens institutioners mere formelle funktioner. Både til skolehistorien, til dansk lokalhistorie og til udforskningen af den almindelige politiske udvikling er der med »Bønder, skole og demokrati« ydet et meget inspirerende bidrag.

Claus Bjørn

Fra industrialismens ungdom

KØBENHAVNSKE FABRIKKER OMKRING 1890. *En industrihistorisk skildring af Poul Strømstad med tegninger af Christian Tilemann-Petersen. København 1973. 56 s., ill. (Nytårspublikation fra Fr. G. Knudtzons Bogtrykkeri A/S).*

Når man tager den nydelige tryksag »Københavnske fabrikker omkring 1890« i hånden, indgiver den straks en fornemmelse af velbehag, der leder tanken i retning af bogtrykker-festskrift. Slår man op på kolofonen, viser bogen sig da også primært at være en nytårshilsen fra det snart hundredårige Fr. G. Knudt-

zons Bogtrykkeri. Man har valgt at fejre 100-året for den kendte tegnelærer og tegner *Christian Tilemann-Petersens* fødsel med at udsende en række af hans udmærkede fabriksprospekter og fået museumsinspektør Poul Strømstad til at ledsage tegningerne med en kort, velskreven tekst.

Papiret er meget hvidt – som papir ofte er idag – men den saglige Times og de meget detaljerede, lidt pedantiske tuschtegninger klæder hinanden. Man imponeres uvilkårligt af den 16-åriges udprægede sans for enkeltheder og nøjagtige proportioner. Hvilket tålmodighedsarbejde! Mon nogen nutidig teenager frivilligt ville påtage sig en sådan opgave? De 24 tegninger stammer fra skitsebøger, som stadig er i privateje, så det er meget væsentligt, at de her i bogen er gengivet i naturlig størrelse. Disse pennetegninger vil for alle industrihistorikere være et kærkomment supplement til de ikke altid lige skarpe billeder fra *Illustreret Tidende*, vi er vant til at måtte nøjes med.

Jeg går ud fra, at skitsebøgerne indeholder adskilligt flere tegninger, men Poul Strømstad har med sikker hånd valgt godt en snes tegninger ud, som alsidigt belyser den nyetablerede københavnske industri, efter at det var blevet muligt at flytte uden for voldene. Gamle og nye brancher er ligeligt tilgodeset, dels gamle industrier som kalkbrænderier, teglværker, papirfabrikker og anden møllerivirksomhed samt væverier, dels virksomheder, der havde vovet springet fra håndværk til industri, f. eks. bryggerier, garverier og brænderier, og endelig de nye brancher som chokoladefabrikker, kemiske fabrikker og maskinfabrikker. Enkelte af de brancher, som kom til at spille en væsentlig rolle inden for københavnsk industri, savnes dog, hvad enten det skyldes manglende materiale eller manglende plads. Beauvais og Bing & Grøndahl nævnes kort i teksten med grundlæggelsesår, men der savnes tegninger af såvel en konservesfabrik som en porcelænsfabrik, og glasværker omtales overhovedet ikke, skønt det havde været naturligt at nævne Kastrup Glasværk eller Hellerup Glasværk.

Teksten bringer vel intet nyt, men får dog mange konkrete oplysninger med på den knappe plads; og det er velgørende at se, at dansk stadig kan skrives uden ustandselig at anvende en mængde fremmedord. Kun vil jeg anholde ordet »foretagere« i »de mange initiativrige foretagere« (s. 45) som en lidet heldig svecisme.

I slutkapitlet »Industrialiseringen i København« diskuterer Strømstad tidspunktet for industrialismens gennembrud og påpeger rigtigt, at en tidsfæstelse til 1850-erne, 1860-erne eller helt nede i 1890-erne afhænger af, hvilke elementer i industrialiseringsprocessen, man tillægger størst betydning.

Strømstad skylder at fortælle os hvilken branche Kristinebergs Fabrikker på omslaget repræsenterer. De nævnes hverken i tekst el. registre. Iøvrigt ville denne overordentlig detailrige søndagstegning – den store fabriksskorsten ryger ikke – være kommet bedre til sin ret inde i bogen, og en tegning med mere enkle linier som den s. 9 af broen fra Vigerslev allé til Carlsberg ville i forhold til titlens noget tunge typografi have givet omslaget en bedre balance. Dette er dog kun en bagatel uden væsentlig betydning for helheden, og man

må varmt anbefale skriftet til alle interesserede. På grund af det begrænsede oplag bliver det en af de bøger, det bliver vanskeligt at få fat på i fremtiden.

Thelma Jexlev

God guide

KNUD KLEM: HELSINGØR. *Vandringer i by og egn. Nyt Nordisk Forlag, København 1972. 128 sider. Ill. 25,25 kr.*

Museumsdirektør Knud Klem har på grundlag af sit store kendskab til Helsingør skrevet en vejledning til brug under vandringer i vor interessante sundby og dens omegn.

Efter en kort indledning, hvori byens historie ridses op, følger beskrivelser af byens berømte monumenter: Sct. Olai kirke, karmeliterklostret, Sct. Maria kirke, Vor Frue kloster og de enestående middelalderlige borgerhuse, ligesom også nyere bygninger som Sct. Vincents kirke fra 1930 og Vestervang kirke fra 1965 beskrives. Herefter fortælles om de vigtigste gader og deres bebyggelse, og gennemgangen af den gamle bydel slutter med de huse, der nu ligger spredt rundt om i byen som de sidste rester af en sammenhængende bebyggelse fra byens storhedstid. I afsnittet »Kulturelle institutioner« omtales byens forskellige museer, biblioteket og højskolerne. Derpå beskrives Kronborg, Marienlyst slot og lystanlæggene, og et kort afsnit giver en oversigt over de helsingørske gadenavnes oprindelse. Derpå følger beskrivelser af de fjernere liggende lokaliteter Hellebæk, Gurre, Hornbæk og Tikøb, og bogen slutter med en omtale af skovene, hvoraf visse dele er rester af de kongelige jagtrevirer.

Bogen er i lommeformat og praktisk at have på sig under ture gennem byen. Fotografier af en del af de beskrevne bygninger letter brugen, men da billede og tekst ikke altid er anbragt i samme opslag, kan en del bladen frem og tilbage ikke undgås. Udsnit af bykortet eller planer af kirkerne kunne med held have været anbragt på de ikke få sider, hvor teksten slutter øverst på siden.

Teksten er i begyndelsen bredt fortællende, men bliver efterhånden mere knap, hvilket måske gør brugen af bogen lettere i marken. Fra det nødtørftige register bag i bogen kan man finde frem til omtalen af de enkelte seværdigheder, hvis navne er fremhævet i teksten med kursiv. Inskriptioner gengives uden oversættelse, og personer og begivenheder er kun sjældent tidsfæstet. Når Helsingør fremhæves som den by i Danmark, der har forholdsvis flest fredede bygninger, ville det have været nærliggende ved omtalen af de enkelte bygninger, at oplyse om de er fredede eller ej, og at angive deres omtrentlige alder. To kort, et bykort og et kort over oplandet, giver oplysning om de forskellige locali-